

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՆՈՒՒՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՔ ԺՈՂՈՎԵԼԸ

ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԺԱՄԱՆԱԿ.

Այլ վասն հաշուին, որ ի սուրբսն է, որպէս պատուէր ետու եկեղեցեացն Գաղատացւոց, նոյնպէս և դուք առնիջիք ըստ իւրաքանչիւր միաշաբաթուցն. իւրաքանչիւր ոք ի ձէնջ անձին իւրում՝ գանձեսցէ որ ինչ և աջողեսցի, զի մի յորժամ գայցեմ, յայնժամ հաշիւք լինիցին, այլ յորժամ եկից, զոր միանգամ ընտրիցէք թղթովք, զնոսա առաքելից տանիլ զընորհան ձեր յերուսաղէմ, ապա թէ արժան իցէ և ինձ երթալ, ընդիս երթիցեն: (Առ Կորնթ. ԺԶ. 1—4):

Պաւլոս առաքեալն ունի այնպիսի թղթեր, որոնք պարունակում են իրանց մէջ դաւանական բանք. այս գրուածոց մէջ Պօղոս առաքեալը ապացուցանում է մի հիմնական ճշմարտութիւն, որի շուրջը կարգաւորում է իւր բոլոր մտքերն ու գաղափարներն և երկար ժամանակ վերացական գաղափարի վսեմութեան վերայ կսնգ առնելից յետ իջնում է դէպի գործնական խրատներն, որոնցմով վերջանում են բոլոր նորա թղթերը: Այս թղթերի մէջ զարմանալի են խիստ կանոնաւորութիւնը մտքի և դատողութեանց շարքի հետեւողականութիւնը, իսկ ինչ վերաբերում է Կորնթացւոց թղթերին, սուքա ունին այլ առանձին բնորոշ կերպարանք՝ նոքա յոյժ կցկոտուր են:

Առաքեալն այս թղթերի մէջ խօսում է բազմաոեսակ խնդիրների մասին, այնպէս որ նոցա մէջ բուն տեղական դէպքերը միացած են դաւանաբանական դատողութեանց հետ և ընդհանուր խրատները խառն են այն հրահանգների հետ, որոնք մասնաւոր անձանց են վերաբերում: Ըստ երեւութին Առաքեալը դժուարութեամբ յաջողեցնում է բաւարարութիւն տալու

բազմազան հարցերին, որոնք տալիս է նրան նորա հօտը և որոնք զարթում են նորա մէջ իւր ջերմ սիրոյ աղբեցութիւնից գէպի այդ հօտը:

Նշարք, սրանից չպէտք է հղրակացնել, որ այս թղթերն աւելի պակաս նշանաւոր են մեզ համար, ընդհակառակն հէնց այս կցկոտւր բնաւորութիւնը նրանց տալիս է մեծ կշիռ և անհամեմատելի նշանակութիւն: Նոքա մեզ տեղափոխում են առաքելական ժամանակներն, նոքա ցոյց են տալիս այդ դարի քրիստոնէից անհրաժեշտ կենդանի կարեաց և գործողութեանց շրջանը: Նոքա՝ այդ թղթերը, բովանդակում են այնպիսի մանրամասնութիւնք, որոնք, թէև ըստ երևութին աննշանք, կրում են իրանց վերայ պատմական ճշմարտութեան և անվիճելի իսկականութեան կնիք: Փոխանակ այն անհաստատ, պղտոր և խաւարչտին միջնորոտի, որոյ մէջ ներկայ անհաւատութիւնը կամենում է մեզ ստիպել գտնելու եկեղեցու վիպական ծագումն—մենք տեսնում ենք այնտեղ հաստատուն հող, հանդիպում ենք այնպիսի իրողութեանց, որպիսիք ապագայում անկարող էր հնարել վկայաթղթերի ոչ մի ճարպիկ կեղծող: Զանազան տեսակի նշաններով և մանաւանդ կողմնակի զօրեղ փաստերով մենք կարող ենք կատարելապէս ստոյգ կերպով դատել նորա վերայ, թէ ինչ էր քրիստոնէից հաւատն և կեանքը քսան և հինգ տարի Յիսուսի Քրիստոսի մահից յետոյ: Սրանից աւելի ևս—բարեպաշտական խրատն, որ առաջ է գալիս այսպիսի վկայաթղթերից, բովանդակում է իւր մէջ աւելի համոզիչ և ակներև ինչ՝ այն է փոխանակ տեսնելու նորա մէջ լոկ վերացական գաղափարներ, մենք հանդիպում ենք իրողութեանց և տեսնում ենք, թէ ինչպէս մարդիկ գործում և ներգործում են: Սուրբն Պողոս այստեղ երևում է ոչ թէ, ասենք, իւր պաշտօնական դիրքի մէջ, այլ իւր առօրեայ կեանքով: մենք կարող ենք նրան ճանաչել իւր բարեկամական և մտերիմ արտայայտութիւններից, որոնց քննադատութեամբ պարզւում է շատ անձանց ոչնչութիւնն, որոնք անարժանութեամբ յափշտակել են մեծութեան պսակը: Մի խօսքով այդ գրութիւնը միջոց են տալիս

մեզ զննելու թէ քրիստոնէական հաւատն որպիսի ազդեցութիւն էր գործում մարդոց վերայ և թէ դատելու ծառի մասին սորա պտուղներով:

Այն հարցերից, որոնց մասին հարեանցի կերպով խօսուում է Պօղոս առաքեալն, ես ընտրեցի մէկն, որոյ մասին այսօր պիտի խօսեմ ձեզ հետ, եղբայրք: Այս խնդիրը վերաբերում է նուիրատուութիւնը ժողովելուն յոյն եկեղեցեաց մէջ յօգուտ երուսաղէմի քրիստոնէից, և ես կցանկայի, այս ըստ երեւութին տեղական և մասնաւոր իրողութիւնը զննելով, ցոյց տալ ձեզ, որ նրանից եզրակացրած խրատը վերաբերում է ամեն դասի և ամեն ժամանակի:

Երուսաղէմի եկեղեցին այն ժամանակները ծանր թշուառութեանց ենթարկուած էր: Շատ հաւանական է, որ բարեգործութեան այն հրաշալի եռանդն, որ լուսաւորեց նորա ծագումն այնպիսի մաքուր լուսով և որոյ սրտառուչ պատմութիւնը պահպանել է մեզ Գործք Առաքելոցն, ոչ ընդերկար մեղմացրեց թշուառութիւնքն, որոնք բազմաւուր էին անընդհատ հալածանաց պատճառով:

Առայս այդ հալածանքները շատ յամառ էին, փոխանակ զի նոքա հանդէս գային յանկարծ իբրեւ ժողովրդական մոլեռանդութիւն և կամ իբրեւ մի այլ արագ անցնող յուզմունք, ինչպէս այդ պատահում էր այլ տեղերում: Երուսաղէմում նոքա կազմում էին լուռ և անընդհատաբար գործող դաշնակցութիւն նորադարձ քրիստոնէից դէմ: Այս վերջիններն, որոնք աքսորւում էին ժողովարաններից և պիղծ էին համարուում, տեսնում էին, որ նոցա առաջ փակում են բոլոր դռներն, որ նոքա ամենսրեք հանգիպում էին անհաւատարմութեան, ատելութեան և նզովքի, որ աշխատում են նրանց զրկել աշխատանքից և մինչև անգամ դոյութեան միջոցներից, տեսնում էին, որ որքան էլ իրանք ազատ էին հեթանոսներից, այնքան աւելի ևս օտար դարձել էին իրանց ազգակիցներին: Այս հոգեւոր բանադրանքն արտայայտուում էր ամեն տեսակ զրկանքներով, այնպէս որ շատերի համար այդ բանադրանքի հետեանքն եղաւ

կատարեալ աղքատութիւնը: Բացի սրանից յայտնի չէ, թէ արդեօք առաջին օրերի ընդարձակ բարեգործութիւնն երկար ժամանակ տեւեց Երուսաղէմի քրիստոնեայ հասարակութեան մէջ. շատ հաւանական է, որ նրան փոխարինած լինի ժլատութիւնն ու կեծիոսութիւնն, առ որ հակամէտ է Հրէից ազգը (որոյ մասին կարող ենք դատել Յակոբոս առաքելոյ թղթի հիման վերայ) և որ տուած լինի իւր պտուղը: Յամենայն դէպս մեծ գործողութիւնը տազնապի մէջ էին ձգուած Երուսաղէմի եկեղեցին, որ և շատ վշտացնում էր սուրբ Պաւլոսին:

Այս թշուառ վիճակը պէտք է շատ քրիստոնէից համար գայթակղութեան առարկայ դառնար: Մարդո միշտ հակամէտ է նիւթական բարօրութեան մէջ տեսնելու Աստուծոյ մի տեսակ բարեհաճութիւնն, ընդհակառակն աղքատութիւնն ու կարիքը թուում են մարդոց Աստուծոյ անողորմածութեան նշան: Կրօնն, որ իրան դաւանողներին հասցնում է աղքատութեան, շատ է կորցնում իւր կշիռքը յաջս ամբոխի: Եւ յիրաւի ինչպէս հարկ է բացատրել, որ ըստ երեւութին, կարծես, Աստուած բարձի թողի արեւ էր այն եկեղեցին, որ մայրն էր բոլոր այլ եկեղեցեաց և որոյ վերայ կենդրոնացած էին բոլոր քրիստոնէից յոյսերը, Կարելի էր արդեօք այն ժամանակ հասկանալ, որ այն հալածանքները նպաստեցին Աստուծոյ գործի յաջողութեան: Մենք խօսոյն կհասկանանք, թէ ինչ մոլոր չորաց օգտաւէտ էին եկեղեցուն. բայց առաջ խօսենք այն վճռականութեան վերայ, որ ստիպուեցաւ ունենալու սուրբն Պաւլոս նոցա առթիւ:

Առանց չափազանցութեան կարելի է ասել, որ այն ժամանակ Պօղոս առաքելի անունից աւելի ատելի անուն չկար Երուսաղէմում: Նորա նախկին հաւատակիցներն ատում էին նրան, ինչպէս սովորաբար ատելի են լինում ուրացողները — յայտնի է, որ ամենքի աչքի առաջ քրիստոնէից նախկին հալածիչը դարձաւ Քրիստոսի խոնարհ և ջերմեռանդ աշակերտ և ամենուրեք քարոզում էր, թէ Մովսէսի օրէնքը ջնջուեցաւ և հեթանոսաց առաքեալ դառնալով — որ աւելի ևս յուսահատեցնում էր

հրէաներին ըստարձակօրէն յայտնում էր որ Ասորուծոյ տրքայութիւնը նոցա (հեթանոսաց) մէջ զէտք է հաստատուի: Հասկանալի է որ այսպիսի դժգոհութիւնը բնական է և Պաւղոս առաքեալ այլ ինչ չէր տկնկալում: Բայց նրան զարմացնում էր և վշտացնում այն հանգամանքն, որ այդ թշնամական զգացմունքը դէպի նա մոտ էր գործել որոշեալ աստիճանով Նրուսաղէմի եւ քրիստոնէական հասարակութեան մէջ, հրէաները քրիստոնէայ դառնալով հեշտութեամբ չէին բաժանվում իրանց նախկին սովորութիւններից և մահաւանդ իրանց աւանդութիւններից: Նոցանից ոմանք, հրապարակաւ դաւանելով նոր Կտակարանի ընդհանուր հոգեւոր հիմունքը տեսականօրէն, գործնականապէս էլի մնում էին սորուկ Մովսէսի հին ուխտի կարգադրութեանց, այլք իրանց մարդկային թուլութեամբ աշխատում էին իրանց հայրենակիցների (հրէաների) յանդիմանութիւնից ազատ մնալ և չէին ուզում նորադարձ հեթանոսներին իրանց հաւասար ճանաչել: Այսպիսի նախապաշարմունքները չափազանց յամառ էին և զօրեղ, որովհետեւ մինչև անգամ ինքը Պետրոս առաքեալն ենթարկուեցաւ նոցա ազդեցութեան և տնձնատուր եղաւ վտանգաւոր կեղծաւորութեան, երկիւղ կրելով ուտելու նորադարձ հեթանոսների հետ միասին երբայեցիների առաջ և Պաւղոս ստիպուեցաւ նրան հրապարակաւ յանդիմանելու այդ աւթիւ (Առ Գաղատ. Բ. 11—14): Եթէ Պետրոսն Անտիոքի պէս քաղաքում, ուր դարձած հեթանոսների թիւը շատ ստուար էր, այնպէս տատանուեցաւ, որչափ մեծ պէտք է լինէր հրէական գաղափարների և հայեցողածքների ազդեցութիւնը նոյն իսկ Նրուսաղէմում, որ էր հին աստուածապետութեան որանը: Երուսաղէմի եկեղեցու անդամներից շատերը մտածում էին մի տեսակ իրաւախոհութիւն կայացնել Հին և Նոր Ուխտի մէջ, նոքա մերժում էին Հեթանոսների երկնից արքայութիւն մոնելու կարելիութիւնն, առանց Մովսէսի օրինադրութեանց ենթարկուելու: Նոքա զայրացած էին Պողոս առաքեալի դէմ և այս զայրոյթն այնքան անդադար աճում էր, որքան ստացուում

էին լուրերը նորա առաքելական յաջողութեանց մասին, այս թշնամութիւնն ոմանց մէջ հասնում էր այն աստիճանի, որ նոքա Պօղոս առաքեալին յեղափոխիչ — ապստամբ էին համարում: որ ատում է իրանց հարց աւանդութիւնքը: Նոքա մինչև անգամ նրան առաքեալ չէին ուղղում ճանաչել, նոքա ասում էին, որ նա չէ եղել Քրիստոսի երկրաւոր գործունէութեան երկոտասան իսկական վկաներից մէկը: Նոքա էին հէնց թակարդներ սարքում Պաւլոսի դէմ, նորա ետեւից գործակատարներ և լրտեսներ ուղարկելով, հէնց նոքա իրանց չարամիտ և խորամանկ յարձակումներով զայրացնում էին նորա մեծ հոգին և արտայայտել էին տալիս երբեմնապէս այն վշտալի աղաղակներն, որոնք հասած են մեզ սուրբ առաքելոյ թղթոց մէջ: Մենք ճշգրութեամբ չգիտենք, թէ Նրուսաղէմի եկեղեցու մէջ այդ թշնամական տրամադրութիւնը մինչև որ աստիճան էր հասած, բայց եթէ կարծենք, որ մոլեռանդ հնահաւատների կողմը կլինէին բոլոր երկչոտ և խորամանկ անձինք, և վերջապէս բոլոր նոքա, որոնք Պօղոս առաքեալի գործողութիւնը համարում էին բուռն և ոչ ժամանակայարմար, կտրելի է տարակուսել թէ միք աւելի բազմաթիւ էին Նրուսաղէմի եկեղեցու մէջ — մեծ առաքեալի թշնամիք արդեօք, թէ բարեկամք:

Չնայելով սրան, հէնց այս եկեղեցու համար Պաւլոսը հաւաքում է ծանր գոռարութեամբ, մի տեղից միւսն անցնելով, նուիրատուութիւնք նորադարձ հեթանոսներից — մի գործ որ առհասարակ ծանր է, և նորա համար առաւել ևս: Մենք գիտենք իրօք, թէ որքան անշահասէր էր Պօղոս առաքեալին, ինչպէս նա ոչինչ չէր կամենում ընդունել յոյն եկեղեցիներից իւր ապրուստի համար, որպէս զի յանդիմանութեան ստուերն անգամ նորա վերայ չընկնի: Կան բնաւորութիւնք (անձինք), որոնց ատելի են ամեն դրամական շահագիտական հաշիւներ և Պաւլոսի բնաւորութիւնն ամենագիւրագրգիռն էր այս վերաբերութեամբ: Իւր անկախութիւնը պահպանելու համար նա աշխատում էր ապրել իւր անձնական վաստակով ձեռք բերած դրամով, թէև բազմիցս մատնացոյց էր լինում նորա վե-

բայ թէ առհասարակ եկեղեցիք պէտք է հոգան իրանց երիցանց պիտոյքները:

Գուրբ ինքնին գիտէք՝ — ասու՛մ էր նա Եփեսոսի քրիստոնէից — զի զպէտան իմ և որոց ընդիսն էին պաշտեցին ձեռքս այս (իմ) ։ (Գործ. Առաք. Ի. 34)։ Նա այն կարծեքին էր հետևում, որ չպէտք է մարդս պարտաւոր լինի ոչ ոքին և ոչ ընչին, բայց միայն ճշմարտութեան, բայց այս դէպքում, Երուսաղէմի եկեղեցուն վերաբերութեամբ, նա մեղմում է իւր բարքը, խոնարհեցնում է իւր բնական հպարտութիւնն և շնորհաց ժողովարար, խնդրող և պահանջող է դառնում։ Կարծես նորա հօտի հոգևոր բեռը բաւական ծանր չէր նորա համար — իւր առաքելական աշխատանաց մէջ, նա եռանդով անձնատուր է լինում նեղեալների օգնութեան և Երուսաղէմի քրիստոնէից անհաւատարմութեան և թշնամութեան փոխարէն հատուցանում է բարերարութեան սխրագործութեամբ։

Կանգ առնենք մի քանի րոպէ այս անխոնջ գործունէութեան առաջ, որ ոչ մի պարտականութեան առաջ տեղի չէ տալիս և զարմանալի միութեամբ կապում է կեանքն ու վարդապետութիւնն, ոգորմածութեան գործնականութիւնն ու տեսութիւնը։ Այստեղ Պօղոս առաքեալը յայտնուում է իսկական աշակերտ նորա, որ բուժում էր մարմինը, փրկելով հոգին, որ նիւթական հացով յագեցնում էր ժողովրդեան բազմութիւնն, որին հացի հետ տալիս էր միևնոյն ժամանակ և յաւիտենական հոգևոր կերակուրը։ Այս է գործունէութեան երկու կողմն, որ կտակել է մեզ Աստուած, այն է կրկնակի նշանակութիւնն որ նա պատուիրում է մեզ կատարել։ Մարդիկ յաճախ գործունէութեան այս երկու տեսակները բաժանում էին միմեանցից, որովհետև մարդկային անկատարելութիւնը մինչև իսկ բարի գործերում միշտ երևում է այն բանի բաժանելուն մէջ, որ Աստուած միայն գիտէ միացնել։ Յիշեցէք միջին դարերը։ Ինչպէս վիթխարի էր այդ դարերի հոգևոր եռանդը։ Որպիսի՛ ջերմութեամբ մարդկութիւնն այդ ժամանակ ձգտում էր դէպի անտեսանելի աշխարհն։ Որպիսի՛ վսեմ արհամարհանք

էր գէպի երկրաւոր գործունէութիւնն, դէպի կեանքի ամեն երկրաւոր բաւականութիւնն այն մարդոց մէջ, որոնք ամեն տեսակ զրկողութեանց մէջ անցնելով իրանց գոյութիւնն և յաճախ, սպտեւրազմի և սովի աւերածութեանց ենթարկուելով հանդերձ, կանգնում էին իրանց երկնաձիգ հսկայական տաճարները, մինչդեռ նոցա խորհող անձինք իրանց խցերի խորքում կազմում էին վիթխարի ծրագիրներ, որոնց կրօնական միտքն ու բոլանդակութիւնը հասնում էին նոյն վտեմ բարձրութեան: Ո՛րքան մեծ և անկատար էր այն ճգնաւորութիւնն իւրբարձր վտեմ ձգտումներով և անչափաւոր արհամարհանքով դէպի բնութիւնը, դէպի նիւթն և առօրեայ կեանքն, որոյ մասին ոչ մի գաղափար չունէր նա:

Ներկայումս վտանգը բոլորովին այլ կողմից է սպառնում: Ամեն ինչ, որ վերաբերում է հոգեւոր աշխարհին մեր ժամանակակիցներէից շատերին թուում է բանաստեղծական երազ կամ հասարակ անմտութիւն և Ս. Գրոց լեզուն, որ այնպէս հեշտ հասկանալի էր մեր հայրերին, երևում է նրանց մի խորհրդաւոր անհասկանալի բարբառ: Նոքա ուշք են դարձնում միայն այն բանի վերայ ինչ որ կարելի է տեսնել, ինչ որ կարելի է շօշափել և ինչ որ կարելի է համարել: Կրօնի մէջ նոքա կցանկային պահպանել միայն նորա գործնական և շահաւետ կողմն, այսինքն այն, ինչ որ նոքա կոչում են բարոյականութիւն, կարծես այս մեծ խօսքը կարելի է սահմանափակել այդ նեղ գաղափարով, կարծես սլարտուց օրէնքը նշանակութիւն չունի հոգեւոր աշխարհի բարձր ոլորտներում և հոգեւոյ բարձր երկնային շարժմանց մէջ: Նոքա զիջողութեամբ համաձայնում են մեզ հետ, որ Աւետարանը գթութեան հիանալի դպրոց է. բայց չեն կամենում սրանից աւելի առաջ երթալ և անտարակոյս մենք նրանց կհաճոյանայինք, եթէ համաձայնէինք սահմանափակելու Աւետարանը լոկ մարդասիրական վարդապետութեամբ և եկեղեցին միայն ընդարձակ բարեգործական ընկերութիւն համարէինք:

Այսպէս է մարդկութեան ընթացքն իւր անընդհատ չափա-

զանց շեղմունքներով, իւր կանոնաւոր մակընթացութեամբ և տեղատուութեամբ, Բայց ամեն ժամանակ և ամեն դէպքում ու բերմունքների միջոցին մեր պարտքը կլինի քարոզել Յիսուսի Քրիստոսի Աւետարանն, որ քարոզեց սուրբն Պաւղոս, այն Աւետարանն, որ միւսնոյն ժամանակ եւ ճշմարտութիւն է եւ կեանք, ազատութիւն և իշխանութիւն է, որ վերկուծ է թէ հոգին և թէ մարմինը, տեղի չէ տալիս ոչ մի թշուառութեան առաջ, լինի սա հոգեւոր թէ նիւթական, ոչինչ Աստուծոյ տարածներից չէ նշուում և ձգտում է ամեն ինչ բարձրացնել և սրբագործել ի փառս Նորա: Միակողմանի ճգնաւորութեան առաջ պէտք է պնդել թէ «Աստուծապաշտութիւնն զաւետիս կենաց ունի՝ զարդիս և զհանգերձելոյն» (Առ Տիմոթ. Դ. 8), իսկ նիւթապաշտութեան արհամարհանաց պէտք է յուշ ածել թէ «ոչ հացիւ միայն կեցցէ մարդ (Մատթ. Դ. 4): Պէտք է Պօղոս առաքելոյ նման երկու բարիք մտցնել աշխարհ՝ հոգեւոր բարիք և ժամանակաւոր նիւթական բարիք, յիշելով որ սոքա երկուսը մի են, որ անմոռութիւն է և վնասակար բաժանել այն, ինչ որ Աստուծո՞ միացրել է: Միաժամանակ կանգնենք ուրեմն եւ եկեղեցիք եւ հիւանդանոցներ եւ ապաստանատրաններ, կանգնենք դպրոցներ և սեղաններ, մարանչենք տգիտութեան դէմ եւ աղքատութեան, որպէս մեղքի դէմ, վերկելով հոգիքը պատերազմ յայտնենք ամեն տեսակ ստրկութեան դէմ— ես խօսում եմ ոչ միայն այն ստրկութեան մասին, ինչպիսի է գործարանակ Սևերի ստրկութիւնն, որ ճնշուած է ներկայ քաղաքակրթութիւնից— ես խօսում եմ ստրկութեան այն տեսակների վերայ, որոնք ծանրացած են կանանց և երեխանց վերայ, և որոնց անունն է օրինաւոր համարուած զեղխութիւն և վնասակար խառնակութիւն սեռից մեր գործարաններում: Ի՞նչ օգուտ, որ եկեղեցին սպիտակ զգեստ է հագնում հաղորդութեան սուրբ խորհրդին մերձեցող աղջկանց, բայց չէ նպաստում նոցա հոգեւոր մաքրութեան: Ի՞նչ օգուտ նրանից, որ մի քրիստոնեայ ազգ որեւէ ժողովրդեան տալիս է աջ ձեռքով աւետարան, իսկ ձախով— օղի և ափիոն: Ի՞նչ օգուտ բարոյա-

կան վերածնունդի և ընտանեկան սրբութիւն քարոզելից այն անձանց, որոնց մէնք դրել էինք նիւթական ստորութեան այն ատրիճանի վերայ, որ բռնի կերպով նրանց առաջնորդում է դէպի չարիք: Միւս կողմից ի՞նչ օգուտ կարող են բերել այն միլիոններն, որոնք մենք գցում ենք աղքատութեան կոկորդն, եթէ մենք դորա հետ միասին չենք բարձրացնիլ այդ ամբոխի բարոյական արժանաւորութիւնն ու ընաւորութեան ոյժերը, լուսաւորելով, սրբելով, իրկելով հոգիքն և ուսուցանելով իւրաքանչիւրին, որ Աստուածանից յետոյ նա ինքը պէտք է լինի իւր փրկութեան առաջին պատճառը: Ձեռնամուխ լինենք գործին և որպէս զի Աստուծոյ մեզ տուած այս կրկնակի խնդիրը կատարել կարողանանք, մաղթենք նրանից աներկիւղ եռանդ և անխոնջ տոկունութիւն:

Պաշտօն առաքելի մեծ օրինակից առաջ է գալիս և մի այլ խրատ: Արագ քայլերով մօտենում ենք այն ժամանակին, երբ եկեղեցին ստիպուած պիտի լինի իւր զաւակներից ոչ միայն իւր կարօտեալ թշուառ անդամից համար օգնութիւն խնդրելու, այլ և իւր սեպհական գոյութեան համար միջոցներ հայցելու: Նպաստն, որ նրան տալիս էին երկրաւոր իշխանութիւնը, տակաւ առ տակաւ խլուում է նրանից, Արթուն և մեծ մասամբ թշնամի օրէնստուգութիւնը *) կիւլէ նրանից յարատեւ հասարակական հաստատութիւնը ունենալու իրաւունքն և կթողնէ նրան միայն, ինչ որ չէ կարող խլել, առանց յանցանք գործելու, այն է տաճարներ ունենալու և իւր օրական պարէնը վաստակելու իրաւունքն: Նս այն մարդկերանցից չեմ, որոնց երկիւղ է ազդում այսպիսի ապագան. սրանից չպէտք է եզրակացնել, որ ես թիթեամտութեամբ վերաբերուում եմ դէպի հոգեկան ուժահատութիւնն և յուզմունքն, որոնք կառթէ այս ճգնաժամը իրան ժամանակակից սերնդին — բայց ես կարծում եմ, որ վիշտերն առաւելութեամբ կվարձատրուին: Նս կարծում եմ, որ եկեղեցին, զրկուելով իւր իրաւունքներից և արտօնու-

(*) Անարկւր Քրանսիսի մասին է:

Թիւններէից, հարիւրապատիկ կվարձատրուի իւր անդամոց սի-
 րով և անձնուիրութեամբ նորա փոխարէն, ինչ որ նրանից կը-
 խլեն մարդկային կարգադրութիւնը, ես կարծում եմ, այս
 զրկանքները նրան այնպիսի ոյժ կտան, որոյ մասին չէր էլ երա-
 զում: Ես կարծում նոյնպէս, որ քրիստոնեայք, ամեն կողմից
 ի պատերազմ հրաւիրուելով իրանց դաւանութեանց համար,
 դուրս կգան այն թանձրամիտ կրօնական անտարբերութիւնից,
 որ հաւատն իջեցնում է մի կրաւորական զգացմունքի, մի բա-
 րոյական թմրութեան տասիճանի վերայ և անհատի մէջ սպա-
 նում է իւր պատասխանատուութեան գիտակցութիւնը: Ես
 հաւատացած եմ, որ այս համոզմունքներն այնքան աւելի լու-
 սաւոր և զօրեղ կլինին, որքան նոքա թանգ կնստեն քրիստո-
 նէից, այնպէս որ նոքա աւելի հաւատալով, աւելի լաւ էլ կհա-
 ւատան: Ահա ինչու համար ես առացի, որ ապագան ինձ չէ վա-
 խեցնում: Յամենայն դէպս անձնատուր չլինինք ցնորքներին՝
 մենք կարող կլինենք դրան դիմադրել միայն անընդհատ զոհա-
 քերութեանց, վշտերի և ամենառեւտակ զրկանաց գնով: Գուցէ
 մենք յափշտակուում էինք այն պատկերով, որով նկարա-
 գրուում էր եկեղեցին — հոգւով աղքատութեան կերպարան-
 քով, որով նա՝ եկեղեցին նուաճում է աշխարհս, հետեւելով
 իւր վարդապետի քայլերին նորա աստուածային աղքատու-
 թեան մէջ: Այս — ճշգրիտ գաղափար է. բայց եթէ նրան փո-
 խադրենք աւօրեայ լեզուով, նա կորցնում է իւր կախարդող
 ազդեցութիւնն, որ յափշտակում է մարդուս երեւակայու-
 թիւնն և ահա հարկաւոր է լինում հաշիւ տեսնելու խիստ,
 աղմկալից և անշուք իրականութեան հետ, անփոփոխ թիւերի
 ու բնական եսականութեան հետ: Մատ քիչ գրաւիչ է ողոր-
 մութիւն տալն ոչ համոզմամբ, այլ ըստ պարտականութեան և
 ըստ հրամանի: Աւելի ևս դժուար է խնդրել մինչև անգամ
 եղբայրներից այն, ինչ որ նոցա պարտականութիւնն է: Այս
 տեղ հարկ կլինի տանել ծանր տանջանաց, շատ դառն գիւտեր
 անել և յաղթել իսկական փորձութեանց: Պէտք է առանձին
 շնորհք ստանալ ի վերուստ որպէս՝ զի գաղափարի՝ առաքեալ

Ի՞նչ պարզեց
 չեմք

դառնայ մարդ, առանց նորա փաստաբանը դառնալու և առանց տատանուելու դառն ճշմարտութեան առաջ, որպէս զի նուաճէ հոգիք առանց շողողորթութեան, որպէս զի ծառայ դառնայ, առանց իւր անկախութիւնը կորցնելու, որպէս զի ողորմած լինի դէպի մերժեալներն, որպէս զի կարողանայ ճնշել ինքնասիրութեան մահացուցիչ ոգին, մնալով հեզ, բայց պահպանելով և իւր անձնական արժանեաց զգացմունքը: Հէնց սրանում, եղբարք, սուրբն Պօղոս կարող է մեզ օրինակ դառնալ: Կարդացէք այն էջերն, ուր նա պաշտպանում է Երուսաղէմի եկեղեցու կարօտեալ քրիստոնէից գործը Կորնթացուց առաջ և մտածեցէք թէ որպիսի փոփոխութիւն պէտք է կատարուէր Ցարսոնացի Սաւղոսի մէջ, որպէս զի այս հաստատամիտ, խիստ և տոկուն մարդու մէջ երևէր վայելուչ նրբութիւն, որպէս զի այդ խստասիրտ հալածչի շրթունքներով արտայայտուէր աշնպիսի համոզիչ և որամիտ ճառ, որ իւր բոլոր ճարտարութեամբ հանդերձ է եւ ազնիւ ու ճշմարիտ:

Այժմ ուշք դարձնենք բուն գործի վերայ, որ կատարեց Պօղոս առաքեալը: Մանրամասնօրէն նրան զննելիս անհնարին է չգարմանալ նրանից ծագած բարի հետեանքների վերայ:

Ես բնաւ չափազանցութիւն արած չեմ լինիլ, եղբարք, եթէ ասեմ, որ Յոյների մէջ յօգուտ երուսաղէմի քրիստոնէից արած ժողովարարութիւնը մարդկութեան բարոյական պատմութեան մէջ նոր շրջան է կազմում: Աշխարհս մինչև ցայժմ այսպիսի բան տեսած չէր: Յաճախ պատահում էր, որ Եբրայեցիք առատաձեռնութեամբ օգնում էին իրանց հայրենակիցներին, որ Յովսէփոս պատմագիրը արդարութեամբ գովում է: Արդէն աշխարհիս ամեն կողմերը՝ Ասիայում, Մակեդոնիայում, Յունաստանում, Իտալիայում, Ափրիկէում ցրուած հրէաները՝ աղքատ թէ հարուստ, վառուած բարեպաշտութեամբ թէև թուլացած հաւատի մէջ հիթանոսական գաղափարներով էլի յիշում էին իրանց սուրբ քաղաքն ու տաճարը: Նոցանից մինչև անգամ յետինը գանձում էր իւր նուէրը երուսաղէմի սրբութեանց և աղքատների համար: Հեռաւոր

Հայրենիքի յիշատակը նոցա սրտերի խորքում կենդանի էր, նոցա ամենաջերմ ցնորքն էր վերադառնալ այնտեղ: «Եթէ ես քեզ մոռանամ, — Երուսաղէմ, — ասում էին գերի հրէաներն Եփրատի ափերում —, թող իմ աջ ձեռն ինձ մոռանայ, «թող լեզուս կոկորդիս կաշի եթէ ես քեզ չյիշեմ»: Այսպէս էր բոլոր ցրուած եբրայեցւոց ուխտը:

Բայց ինչ որ երբէք տեսնուած չէր և որ բնական ճանապարհով կարծես կատարուել էլ չէր կարող, այս այն էր, որ բարեկամական սիրոյ և քնքոյշ համակրութեան կապերը կարողանային կապել Հրէաներին այլ ազգերի հետ:

Նոցա և հին աշխարհի քակաքակրթուած ազգերի մէջ գոյութիւն ունէր միայն փոխադարձ ատելութիւն և արհամարհանք: Այս մասին համոզուելու համար բաւական է միայն կարդալ Հռովմայեցւոց կատակիրգու մատենագիրներն: Նոցա համար եբրայեցիք օտար ցեղ էին, որոնց բնախօսական գծագրութիւնը ներկայացնուում էին ծաղրական ձևով: Արեւմուտքում Հրէաներն երբէք չեն վայելել այնպիսի համակրութիւն և առանձին ուշադրութիւն ինչպէս արեւելքում. ուր երբեմն բարձր պաշտօններ էին նրանց յանձնում պետութեան մէջ: Հռովմայեցիք, կարծես, առանձին զգուանք էին կրում դէպի նրանց, իսկ Եւրոպեցիք պատասխանում էին բնազդական ատելութեամբ, որ Հռովմայեցւոց լծի տակ դարձաւ յուսահատած զչարութիւն: Երուսաղէմի պաշարումից յետոյ յաճախ երևան էր գալիս մոլեգին կառաղութիւնն, որ մարմնացած էր այդ երկու ազգերի մէջ: Հռովմն երբէք այդպիսի դիմադրութեան հանդիպած չէր. Տիտոս զարմացել էր դորա վերայ: Մի օրում ի խաչ Հանուեցան հինգ հարիւր Հրէայք, այնպէս որ, Յովսեփոսի խօսքերով, խաչեր շինելու համար փայտ էր պակասում: Յոյներն, որոնք Հռովմայեցւոց չափ խիստ և մոլի չէին, նոյն հակակրութիւնն ունէին դէպի Հրէաները, բայց միայն այդ հակակրութիւնը համաձայն նոցա բնաւորութեան արտայայտուում էր գլխաւորապէս ծաղրածութեանց մէջ:

Այսպէս դուք կարողանում էք արդեօք հասկանալ թէ ինչպի-

սի օտարոտի իրողութիւն է այն, որ Յոյներն ու Հռովմայեցիք այնքան հետաքրքրուում են եբրայեցի աղքատների վիճակով, որ յանձն են առնում եւ նուիրաբերութիւնք անել նրանց օգնելու համար, եւ այդպէս վարուող մարդիկ պղատոնական եւ ստոյիկեան փիլիսոփաների աշակերտները չեն, որոնց ճեմարաններում խորհրդածուում էին մարդասիրութեան մասին: Բայց նախ եւ առաջ այդ խորհրդածութիւնքն ոչ ոքի սրտի վերայ չէին ազդում, այնպէս որ Հռովմայեցւոց ազգն, որ Քրիստոսի ծննդից երկու հարիւր տարի առաջ ծափահարում էր Տերէնտինոսի յայտնի մեծահոգի ոտանաւորներին, էլի անտարբերութեամբ եւ անզգայութեամբ նայում էր ամիլիթատրոնի կրկեսում կատարուող արիւնհեղութեանց վերայ եւ երկրորդ Պօղոս առաքելոյ աշակերտներն ըստ մեծի մասին ստորին դասակարգի մարդիկ էին, որոնք մինչեւ անգամ այն ժամանակուան փիլիսոփաների անուններն էլ չգիտէին (Առ. Կորնթ. Ա. 26):

Եւ հէնց այս ստորակարգ, տգէտ աղքատների եւ ըստրուկների մէջ, այս աշխարհիս փոքրների մէջ յանկարծ ծնաւ եւ զարգացաւ նոր առաքելութիւն, որոյ անունն եղբայրութիւն է: Հազարաւոր վերստեր հեռուում նոքա մտածում են աղքատութիւնից տանջուող եբրայեցիների վերայ, կարեկցում են թշուառութեան, յաղթում են իրանց նախապաշարմանց եւ իրանց համակրութիւնը յայտնում են ոչ միայն տեսականաբար — խօսքով, այլ եւ գործնականապէս — նուիրատուութեամբ: Խնչ բան էր այն, որ այսպիսի բարոյական յեղափոխութիւն առաջ բերեց: Գուցէ մի որ եւ է վերացական վարդապետութիւն էր կամ նոր մարդասիրական մի փիլիսոփայութիւն: Եթէ մինչեւ անգամ ընդունելու լինենք, թէ նորադարձները կարող էին ըմբռնել վերացական վարդապետութիւն, սա չէր կարող նոցա վերայ այնպիսի ազդեցութիւն գործել, որ մինչեւ այդ առտիճան յեղափոխէր նոցա բնութիւնը: Այստեղ գործը բոլորովին այլապէս էր. խորին զգացմունք տիրեց նոցա սրտերին, նոցա մէջ թափանձեց սէրն առ Աստուած, որ քարոզեց Յիսուս Քրիստոս եւ նորոգեց նոցա բոլոր կեանքը, նոցա բոլոր զգացմունքները:

Այս սիրոյ լուսով լուսաւորուած այսուհետեւ կնայեն նոքա մարդոց վերայ և նոցա մէջ, որոնք մինչեւ ցայժմ նրանց օտար էին և բարբարոս երեւում, նոքա տեսնում են անմահ հոգիք, որոնք Աստուծոյ ստեղծուած են ի փառս իւր և փրկուած են Փրկչի մահուամբ խաչի վերայ: Աստուծոյ հայրական սէրը ստիպեց նրանց հասկանալ մարդկային եղբայրութիւնն և եթէ նոքա մարդկութեան միութեան մեծ գաղափարը սկսում են ճանաչել իբրեւ ցանկալի իրականութիւն, այդ նրանիցն է, որ նոքա երկնքում մի Աստուծոյ են երկրպագում և ամենեցուն Հօրն, որ ի վերայ ամենայնի և ընդ ամենեսին և յամենեսին ի մեզ» (Եփես. Դ. 6): Յիրաւի, սորա մէջ է ճշմարիտ կրօնի նշանն՝ որ մարդուն Աստուծոյ հետ կապելով, կապում է մարդուն մարդու հետ էլ: Ինչպէս որ մագնիսն ոչ միայն քաշում է երկաթի խարուսից, քը այլ և հաղորդում է նրանց զօրութիւն դէպի իրանց ձգելու մերձակայ մասնիկներն, այնպէս և սէրն, որ առաջնորդում է մեզ առ Աստուած, իսկոյն վերականգնում է կապը հոգիների մէջ, որոնք ենթարկուած են նորա ազդեցութեան: Այսպիսի համեմատութեամբ կարելի է արտայայտել սիրոյ կրկնակի օրէնքն՝ որ ամենայն գոյութեանց բարձրագոյն օրէնքն է:

Ահա, եղբարք, այս է Աւետարանի մեզ տուած շահն, ահա այս է նորա ամենամեծ արժանաւորութիւններից մէկը: Եթէ նա աշխարհիս վերայ ուրիշ ոչինչ էլ բերած չլինէր, միայն սորա համար հարկաւոր էր նրան սուրբ համարել: Ուրեմն հաստատապէս յիշենք այս, թոյլ չտանք, որ մարդկային փիլիսոփայութիւնն իրան յատկացնէ այն, ինչ որ իբրեւ Աստուծոյ գործ է յայտնուում: Ապահով և հաւաստի լինենք, որ եթէ աւետարանը հիմնեց այն սուրբ հաստատութիւնն, որ կոչուում է հանրամարդկային գերդաստան, նա ինքը միայն ընդունակ է պահպանելու նրան և յողթութիւն տալու նորա գաղափարին: Եթէ մէկը կերկրայի այս մասին, այդպիսին պէտք է ուշք դարձնէ այն նոր ընկերվարական (սոցիալ) տեսութեանց վերայ, որոնք երեւում են աշխարհումս միշտ այն ժամանակ, երբ մարդոց մէջ

նուազում ու թուլանում է քրիստոնէական հաւատը: Անամօթ արհամարհանքը դէպի սոոր ցեղերը, գոյութեան համար պատերազմն, որ կենդանական թագաւորութիւնից փոխադրած է մարդկային գործունէութեան շրջանը, յաջողութեան և բռնութեան սոոր արդարացումն—ահա սղբա շուտով ընդհանուր օրէնսդրութեան հիմն կգառնային, եթէ մարդիկ մոռանային, թէ իրանք կենդանի Աստուծոյ արարածներ են և թէ իւրաքանչիւրի հոգին արժանի է փրկութեան փրկարար արեամբն: Ինչպէս որ գիշատիչ գազանները դուրս են գալիս իրանց որջից, հէնց որ արեգակը իջնում է հորիզոնի ետև, նոյնպէս էլ բռնութեան և յալիշտակութեան այն վարդապետութիւնքը հանդէս են գալիս մարդոց մէջ, հէնց որ քրիստոնէութեան արեգակը ծածկուում է թանձր ամպով, Բողոքը չի ջնջիլ այդ վայրենի վարդապետութիւններն—այս սեղ հարկ է մարտնչիլ մոլորութեան դէմ միայն ճշմարտութեան զէնքով: Իսկ ամենալաւ միջոցը ճշմարտութեան տարածման է նորա մարմնացումն կեանքի մէջ: Եթէ մենք իրօք աշխատենք յօգնութիւն հասնելու հեռաւոր և մերձաւոր թշուառներին, եթէ այս նպատակի համար միանան հարուստներն ու աղքատներն, եթէ մինչև անգամ մեր բանուորներն ու երեխայք էլ այս գործին նուիրեն իրանց թոյլ ուժերն և եթէ այս նուիրուած կոպէկներով ծովերի միւս ափում մի տեղ, թէկուզ Ափրիկէի մի անկիւնում որ և է քարոզչական ապաստանարան կառուցանուի կամ մի դպրոց, այս հեղ ջանքերը հանրամարդկային եղբայրութեան համար աւելի ընդարձակ ասպարէզ կբանան և նորա համար աւելի լաւ ապագայ կպատրաստեն, քան թէ բոլոր մարդասիրական տեսութիւնքն, որոնցմով շատ հարուստ է և ներկայ դարս:

Բայց դառնա՜նք մեր բնաբանին: Սա ցոյց է տալիս մեզ աշխարհումս նոր, հիանալի առաքինութեան յայտնուիլը: Հիանա՜նք, եղբարք, և զարմանա՜նք, թէ ինչպէս Աստուած գիտէ կարիքից բարիք առաջացնել և ամեն ինչ իւր կամաց ենթարկել: Ո՛ր է երկրիս երեսին հիմնուած եղբայրութեան պատ-

ճառը: Այդ պատճառը Երուսաղէմի քրիստոնէից թշուառութեանց մէջ է: որոնք իրանք էլ ծագեցան հալածանքներից: Նոցա արիւնոտ ակօսներում հասունացաւ առատ հոգն՝ փշիւ և տատառիկ վերայ ջրալից պտուղներ գոյացան: Այս տեղ կարելի է յիշել Պօղոս առաքելոյ թէև այլ առթիւ գրածը Հռոմայեցւոց թղթոյն մէջ, թէ. Հրէից աղքատութիւնը Հեթանոսաց հարստութիւն է: Եւ յիշաւ որպիսի բարերար հարստութիւն բոլանդակում էր իւր մէջ յանտիկակաւ ծագած եղբայրութիւնը: Համարեցէք բոլորն, ինչ որ նա գործել է անցեալում և ինչ գործում է ամեն օր—բայց դուք և ոչ իսկ կարող էք երևակայել այդ թիւը: Մենք չենք կարող թուով արտայայտել այն, ինչ որ արպիւնաբերեց Աւետարանի այրւոյ լուսնոյն, այն մեծ գումարն, որ նա տուեց մարդկութեան—նոյնպէս անհնարին է թուել հալածանաց բոլոր բարի հետեանքներն, այն հալածանաց, որոնց ենթարկուեցան այն ժամանակ Երուսաղէմի քրիստոնեայք, Ուրեմն եկէ՛ք կրկին անգամ այս տեղ ծուներ դնենք այն Աստուածային իմաստութեան առաջ, որ արտասուքից բարիք է առաջ բերում, պարտութիւնը յաղթութեան է փոխում, որ մարտիրոսաց արիւնով ոռոգում է երկիրն, ուր պիտի աճի ապագայի սերմն, որ քնքարեալներին հալածուող ճշմարտութեան քարոզիչ է դարձնում և կազմում է քրիստոնեայ ազգեր, միացնելով նոր աշխարհը հին փախստականների հետ և որ վերջապէս յայտնում է մեզ ազգերի եղբայրութեան հիանալի տեսարանն այն տեղ, ուր երբեմն թագաւորում էր անհաշտ, մալեռանդ աղանդաւորութիւն, այն պէս ինչպէս և նա՛ իմացութիւնը յայտնեց մեզ Սէրն իւր պայծառ փայլով խաչի վերայ, որ կանգնել էր ամենակատաղի ատելութիւնն: Ի նկատի ունեցէ՛ք—Երուսաղէմի քրիստոնեայք մտքով իսկ չէին անցնում այս նոցանից ոչ ոք չէր էլ մտածում, որ իւրեանց փորձանաց մէջ կայ գաղտնի նպատակ: Մինչև իսկ կարելի է ենթադրել, ինչպէս սկզբում ասացի, որ նոցա թշուառութիւնքը նոցա համար լի էին գայթակղութեամբ և հոգեւոր վտանգներով: Տեսնել, որ եկեղեցին յաղթահարուած է

այնտեղ, ուր նա հիմնուեցաւ, մտածել նորա մասին, թէ Աստուած չէ հոգում՝ նորա վերայ, վկայ լինել վշտերի, որոնք ծնունդ էին աղքատութեան այն հօտին, որ ասպարէզ էր այնպիսի ողորմածութեան, որ, կարծես, պէտք է ջնջած լինէր նոյն իսկ կարօթեալ խօսքը (Գործք. 7. 31) — այս ամենի մէջ թագնուած էին այնպիսի տարակսւսութիւնք, որոնք բաւական էին ամենահաստատուն հաւատն անգամ խախտելու: Միթէ կարելի էր ենթադրել որ վշտերի գաղտնիքի ետեւ թաղնուած է սիրոյ գաղտնիքը: Անտարակոյս շատերն չգիտէին այս և Աստուծոյ ճանապարհները մնում էին նոցա համար անհասանելի: Բայց եթէ նոքա կարողանային, չնայելով հեռաւորութեան, տեսնել թէ ինչպէս նախկին մոլի հեթանոսներն աշխատում էին նոցա համար և ուրախութեամբ զոհաբերութիւն են անում — «Տ որպիսի կենդանի լոյս կլուսաւորէր նոցա խաւարըն, որպիսի բերկրութեամբ կօրհնէին նոքա այս նոր անծանօթ եղբայրներին:

Մեծ խրատ առնունք այստեղից. այստեղ երկրիս վերայ մենք երբէք չենք կարող կատարելապէս գուշակել վշտի գաղտնիքըն և գիտենալ թէ նորա մէջ որքան բարի հետեւանքներ են բովանդակուում: Կայ կարծիք, թէ նրան կարելի է բացատրել բաւարար եղանակով, տեսնելով նորա մէջ պատժող և սրբագործող նախախնամութեան գործողութիւնն. անտարակոյս այս մինն է այննշանաւոր պատճառներից, որովք Աստուած ուղարկում է մեզ վշտեր: Ինքը Սուրբ Գիրքն ասում է այս. «Նա խրատէ զմեզ՝ վասն օգտի, առի ընդունելոյ զսրբութիւն նորա» (Եբրայեց. ԺԲ. 10): Այսպիսի բացատրութիւնը տալիս է մեծ յոյս, որ միայնակ բաւական է մեր տրտմանը զսպելու և ստիպելու մեզ, որ խոնարհենք այնպիսի բարի և հզօր կամքի առաջ: Բայց վիշաք մի այլ աւելի մեծ բան պարունակում է իւր մէջ: Եթէ Քրիստոս՝ գլուխն եկեղեցւոյ, որ նորա մարմինն է, չարաբեցաւ բոլոր մարմնոյ համար, զոհելով իրան նորա համար, չէ կարելի, որ նորա սր և էթէ կուգ աննշան անգամի չարչարանքներն ազդէին միայն վերջինի վերայ: Նա մարմնոյ մասն է և այս բաւա-

կան է, որ բոլոր նորահաս հետապատահածը կապուենայ բոլոր անդամ-
ներին հետ: Նա ինքն այս մասին ոչինչ չգիտէ. բայց ի՞նչ կարիք կա
գիտենալու: Եթէ գիտութիւնը հաստատուում է, որ բնական աշ-
խարհում ոչինչ, ոչ մի հիւլէ, ոչ մի շարժումն չէ կարող առանց
հետեւանքի անցնել, մենք մի ըստէ անգամ չենք կարող երկբայել,
որ բարոյական աշխարհումս էլ այլապէս կարող է լինել: Արդեօք
այստեղ չէ՞ գտնուողում բացատրութեան բանալին այն անսովոր
բացառական թշուառութեանց համար, որոնք Աստուած եր-
բեմն ուղարկում է իւր ամենից ընտիր և անարատ արարած-
ներին: Մասնաւոր անձանց վիճակի հետ կապուած այս թշուա-
ռութիւնքը զննելով դուք ի դուր աշխատ կլինիք թափանցելու
նոցա իմաստն. իսկ վերաբերութեամբ բազմութեան նոքա ստա-
նուում են կառարելապէս պարզ նշանակութիւն: Այն ժամանակ
այս կամ այն անձնաւորութեան ազդեցութիւնն, որոյ կեանքը
գրեթէ բոլորովին ճնշուած է թշուառութեանց և չարաբախ-
տութեան լծի տակ, մեծ ընդարձակութիւն է ստանում և ներ-
գործում է զարհուրելի հեռաւորութեանց վերայ էլ: Բայց ի՞նչ
եմ ասում — միթէ տարածութիւնն որ և է նշանակութիւն
կարող է ունենալ Աստուծոյ համար, միթէ մի Աքայեցի այրւոյ
ծանր աշխատանքը չօգնեց Երուսաղէմացի այրւոյն իւր զա-
ւակին կերակրելու: Որպիսի հիանալի և սրտառու զաղտնիք
է, հազար անգամ աւելի հիանալի, քան ելեքտրականութիւնն,
որ միացնում է աշխարհիս հակադիր ծայրերը, Այստեղ Կորնի-
թոսի մի հիւղում միակ լապտերը լոյս է տալիս պարզասիրտ
կնոջ, որ իւր լղար մատներով գործում է իւր անկուածն, որ
նա ծախում է, որպէս զի նրանից վատտակած ներկայացնէ և
յանձնէ որեոց մերձակայ ժողովին: Իսկ այնտեղ եբրայական
խրճի առաստաղի տակ իսրայէլի դուռտը արտասուքն աչքե-
րում գոհութիւն է մատուցանում Աստուծոյ իւր ժպտող
մանկան առաջին: Այս երկու քրիստոնեայ կանայք երբէք մի-
մեանց չեն հանդիպել երկրիս երեսին, այն ինչ մէկը նրանցից
ազատեց միւսին և յաւիտենական կապը կմիացնէ նրանց Աս-
տուծոյ արքայութիւնում:

Այսպէս մի խաբուիք. մեր առաքինական գործերն ու նախա-
տեսած զոհերը չեն միայն որ մեծ նշանակութիւն կարող են
ունենալ: Վիշառն էլ, որ մեզ անօգուտ և անպտուղ է թուում,
ունի իւր նպատակն և այդ նպատակն Աստուծոյ է գիտելի:
Աներեւակայելի է միայն մի բան, այն է որ նա անհետեանք
անցնէր—այսպիսի ենթադրութիւնը զրպարտութիւն կլինէր Աս-
տուծոյ իմաստութեան դէմ և նորա ներգործող կամքի ուրա-
ցումն: Սերմերն, որոնք գիւղացին աշնանը յանձնում է գետ-
նին, այնպէս հազիւ են կորչում, որ կատարեալ անպտղաբե-
րութիւն, գուցէ, պատահի միանգամ մարդկային ամբողջ սե-
րնդի կեանքում: Այս ամենքին յայտնի է և մինչև անգամ
անաստուածներն այս հաշուի են առնում: Այսպիսի դէպ-
քում միթէ կարելի է, որ վշտի ակօսներում սերմնաձած սեր-
մերը հաւատոյ, սիրոյ և անձնութեան մնան անպտուղ:
Եթէ մինչև անգամ հողմը նրանց ջրող ամպերը քշէ, հեռացնէ,
միթէ կարող են նոքա ոչնչանալ բոլորովին: Աստուած մի ա-
րասցէ որ հաւատանք սրան, նոքա էլի կգտնեն իրանց համար
արմատ գցելու հող երկրիս որեւէ անկիւնում: Տիրոջ մշակած
մեծ դաշտում չկայ ոչ մի փոքրիկ կտոր բոլորովին անպտղա-
բեր երկիր: Ականջ դրէք . . . Ժամանակն երեկոյանում է.
օրուայ լոյսը նուազեց, վաստակը վերջանալու վրայ է և երե-
կոյեան անուշահոտ օդում երկնքի տակ, որ լուսաւորուած է
չհանգչող փայլով, լսուում է բանուորների ուրախ երգն,
բանուորների, որոնք տուն են վերադառնում սրբազան աշխա-
տանքից յետոյ . . . Ոյք վարէին արտասուօք, ցնծութեամբ
հնձեսցեն: Երթալով երթոյին և լային, ոյք բարձեալ տա-
նէին զսերմանիս իւրեանց, գալով եկեսցեն և ցնծասցեն, ոյք
առեալ բերիցեն զօրոյս իւրեանց, (Սաղմ. ԺԻԵ): Զի ի Տեառ-
նէ եղիցի դարձ և եկեսցեն ի Սիուլն ցնծութեամբ և ուրախու-
թեամբ յաւիտենից, զի ի վերայ գլխոց նոցա օրհնութիւն և
ուրախութիւն հասցէ նոցա, մերժեցան ցաւք և տրտմութիւնք
և հեծութիւնք . . . (Եսայի. ԾԱ. 11):

(Բերդէ).